

Tartu Ülikool

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Filosoofia ja semiootika instituut

Praktilise filosoofia õppetool

Kristi Ojatamm

**Kas utilitarism on rahuldav teooria moraalsete dilemmade
tuvastamiseks ja lahendamiseks?**

Filosoofia eriala bakalaureusetöö

Juhendaja Francesco Orsi (PhD)

Tähemärkide arv: 55 683

Tartu 2024

Sisukord

<i>Sissejuhatus</i>	3
<i>1. Dilemmad ja Utilitarism</i>	4
1.1. Moraalsete dilemmade määratlus.....	4
1.2. Utilitarismi mõiste	7
1.3 Utilitarism ja moraalsed dilemmad.....	12
<i>2. Argument I</i>	14
2.1 Võimatud õiged valikud (vastuargument).....	14
2.2 Võimatud õiged valikud (utilitarismi vastus argumendile).....	16
<i>3. Argument II</i>	18
3.1 Minimaalse vahe argument (vastuargument).....	18
3.2 Minimaalse vahe argument (utilitarismi vastus argumendile).....	20
<i>4. Argument III</i>	23
4.1 Ükskõiksuse probleem (vastuargument)	23
4.2 Ükskõiksuse probleem (utilitarismi vastus argumendile).....	24
<i>5. Utilitarism ja moraalsed dilemma- Lahtised küsimused</i>	27
<i>Kokkuvõte</i>	28
<i>Kasutatud kirjandus</i>	30
<i>Abstract</i>	32

Sissejuhatus

Oluline on vastata küsimusele, kas utilitarism on rahuldav teooria moraalsete dilemmade tuvastamiseks ja lahendamiseks, sest see tooks palju kasu erinevatesse valdkondadesse. Valdkonnad, kus on kehtestatud reeglid, saaksid säilitada ja praktiseerida moraalseid põhimõtteid. Samuti on ühiskond pidevas muutumises, see tähendab, et moraaliteooria mis suudab tuvastada ja lahendada moraalseid dilemmasid, oleks abiks uute ja ka vanade seaduste moraalsuse kontrollimises. Ühtlasi on moraalsed dilemmad oluline osa meie moraalielust. Filosoofia annab meile võimaluse moraalseid dilemmasid paremini mõista ja nendega toime tulla, parimal juhul leida ka lahendus.

Juhul, kui utilitarism ei oleks rahuldav teooria moraalsete dilemmade lahendamiseks, aitaks see siiski leida vastuse küsimusele, mis on kõige parem teooria moraalsete dilemmade tuvastamiseks ja lahendamiseks. See tähendab, et kui me avastame, et utilitarism ei ole rahuldav teooria moraalsete dilemmade lahendamiseks, siis saame välistada ühe teooria ning liikuda edasi, otsides sobivamat teooriat. Samuti oleks see suureks barjääriks utilitarismi vastu, kui see teooria ei suudaks moraalseid dilemmasid lahendada, vaatamata selle teooria teistele plussidele. Küsimus on tähtis nii praktilisest kui ka teoreetilisest vaatepunktist.

Käesoleva peatüki eesmärgiks on lahti seletada, mida kujutavad endast moraalsed dilemmad ja utilitarism. Toon välja erinevused moraalse konflikti ja moraalse dilemma vahel. Samuti rõhutan tingimusi, mis peavad olema täidetud, et situatsiooni saaks nimetada moraalseks dilemmaks. Käesolev töö põhineb teoutilitarismil, kuid samuti toon välja selle erinevused reegliutilitarismiga.

Peale eelneva käsitlust, toon vastuargumendid, mille ühiseks järelduseks on utilitarismi mitterahuldav lähenemine moraalsetele dilemmadele. Oluline on märkida, et argumendid on küll erinevad, kuid väga tihedalt seotud. Võib näha sarnaseid etappe argumendi struktureerimise protsessides ning probleemide ühtsuses. Pärast iga vastuargumendi kirjeldamist, järgneb osa, milles lükkan vastuargumendi tagasi ja tõestan, et utilitarism on rahuldav teooria moraalsete dilemmade tuvastamiseks ja lahendamiseks. Lõpus arutlen lahtiste küsimuste üle, mis võivad tekkida seoses utilitarismi teooriaga moraalsete dilemmade lahendamisel.

1. Dilemmad ja Utilitarism

Moraalsete dilemmade ja utilitarismi määratlemisel on selles töös tähtis roll, kuid enne nende kahe käsitlust toon algselt välja erinevuse moraalse konfliktiga ja moraalse dilemma vahel, sest neil on palju ühiseid omadusi, kuid need on siiski kaks väga erinevat situatsiooni. Peale seda selgitan, mida kujutab endast moraalne dilemma ja millised nõuded peavad olema täidetud, et situatsiooni saaks nimetada moraalseks dilemmaks. Peatüki teises osas selgitan utilitarismi mõistet, utilitarismi kahte populaarseimat tüüpi ning samuti selgitan, kuidas utilitaristid mõeldavad eetilisi väärtusi.

1.1. Moraalsete dilemmade määratlus

”Moraalsete nõuete vahelisi konflikte, kus üks nõue kaalub üle teise, ei loeta tavaliselt moraalseks dilemmadeks” (Sinnot-Armstrong, 1988: 17). Moraalsete nõuete all peab Sinnot-Armstrong silmas tegevusi, mida inimene on kohustatud tegema, kuna vastasel juhul ta oleks käitunud moraalselt valesti. See ei kehti ainult juhtudel, kui inimesel on hea põhjus tegevust mitte teha (Sinnot-Armstrong, 1988). See tähendab, et moraalse konfliktiga omaduseks on see, et üks tegevus kaalub teise tegevuse üle. Teades, kumb tegevus kaalub teise tegevuse üle, saab inimene teha moraalselt õige valiku. Lisa Tessman (2017) töö välja kaks tunnust, mis on omase kõikide moraalse konfliktide jaoks. Esimeseks tunnuseks on nõue teha nii tegevust A kui ka tegevust B. Teiseks tunnuseks on tegutseja piirang teha mõlemat tegevust. Ta väidab, et moraalseid konflikte on kaks eri tüüpi.

”Teisisõnu, moraalne dilemma on moraalne konflikt, kus kumbki kahest tegevusest, mida te olete moraalselt kohustatud tegema, ei lakka olemast nõutav pelgalt konfliktiga tõttu. Kõikide moraalse konfliktide, sealhulgas dilemmade puhul võite, selleks, et määrata, mida te tegelikult tegema peaksite, võtta ühe moraalinõuetest teisest üle. Te võite otsustada: „Nõue teha A on tugevam kui nõue teha B, seega teen ma A”. Kuid moraalses konfliktis, mis on moraalne dilemma, ei lakka see ülekaalus moraalinõue siiski olemast moraalne nõue, pelgalt selle tõttu, et olete otsustanud, mida tuleks teha. Kui teete A, muutub B tegemine võimatuks (kuna te ei saa teha mõlemat), kuid nõue teha B on endiselt kehtiv, kuigi see on teie otsuses, et mida teha, kõrvale jäetud. Seevastu moraalses konfliktis, mis ei ole moraalne dilemma, võib moraalset nõuet, mis on kõrvale jäetud, pidada tühistatuks hetkel, mil see on kõrvale jäetud. Moraalikonfliktid, mis ei ole

dilemmad, on tegelikult ainult konfliktid, kuni need ei ole lahendatud.’’ (Tessman, 2017: 27-28)

Moraalsed konfliktid, mida käsitles Sinnott-Armstrong, on lähtuvalt Tessmani seisukohast moraalsed konfliktid, mis ei ole samaaegselt moraalsed dilemmad. Nende moraalsete konfliktide puhul kaob moraalinõue ehk üks kahest nõudest, peale seda, kui tegutseja on teinud otsuse. Moraalsed konfliktid saavad lahendatuks, kui tegutseja otsustab, kumb tegevus on tähtsam ehk kumb moraalinõue kaalub teise üle. Moraalsed konfliktid, mis on samaaegselt moraalsed dilemmad, ei ole nii kergesti lahendatavad, sest moraalinõue ei kao peale otsuse langetamist. Toon selge näite, kuna saab olukorra kohta öelda, et tegemist on moraalse konfliktiga.

Moraalne konflikt on näiteks olukord, kus tegutseja nimega Toomas on olukorras, kus tema sõbrad kutsid ta koosviibimisele, kuid Toomasel on järgmisel päeval oluline kontrolltöö koolis, millest oleneb tema lõpuhinne. Toomas tunneb moraalselt kohustust minna sõpradega koosviibimisele, kuid ta tunneb samaaegselt moraalselt kohustust ka õppida kontrolltööks. Toomase jaoks on tähtis, et ta saaks olla oma sõprade jaoks alati olemas, sest sõbrad teevad sama ka tema jaoks. Siiski on Toomase jaoks ka väga oluline, et ta lõpetaks kooli heade hinnetega. Ta väärtustab sihikindlust ning soovib, et ta vanemad oleksid tema üle uhke. Toomase vanemad on teda pidanud rahaliselt palju toetama ja sellepärast tunneb Toomas, et tema kohustus on kool läbida heade hinnetega. Otsuse tegemisel, Toomas mõistab, et objektiivselt suurema kaaluga on minna koju õppima, et sooritada kontrolltöö järgmisel päeval heale hindele ning sellepärast otsustab Toomas suurema kaaluga tegevuse kasuks.

Samuti kujutab endast moraalselt konflikti selline olukord, kus tegutseja nimega Jüri on valimas endale uut sõidukit. Üks sõidukitest on elektriauto, mis on keskkonnasõbralikum ning teine on bensiiniauto, mis on palju odavam. Jüri tunneb moraalselt kohustust soetada endale elektriauto, sest ta soovib käituda keskkonnasäästlikult. Jüri jaoks on oluline, et tema järeltulijad saaksid elada puhtas maailmas. Ta tunneb, et kui tema saab midagi teha reostumise vähendamiseks või takistamiseks maailmas, siis on see tema kohustus. Siiski on Jüril praegu rahalised raskused ning ta tunneb, et ta peaks kõik raha, mis tal vähegi üle jääb, panema oma haige vanaema ravikulutuste peale. Jürile on tema vanaema väga oluline ning ta tunneb kohustust teda aidata.

Otsuse tegemisel Jüri mõistab, et objektiivselt suurema kaaluga on aidata rahaliselt oma vanaema ning sellepärast otsustab Jüri suurema kaaluga tegevuse kasuks.

Sellistel juhtudel on näha, et tegutseja on pandud kahe valiku ette, mis on mõlemad moraalselt tähtsad, kuid üks nendest valikutest on objektiivselt suurema kaaluga. Moraalne konflikt kestab nii kaua, kuni tegutseja on langetanud otsuse ühe tegevuse kasuks. Lahendus on moraalsete konfliktide situatsioonis olemas, sest üks tegevus kaalub teise üle. Objektiivselt suurema kaaluga tegevus on moraalselt õige valik.

Moraalne dilemma kujutab endast aga keerulisemaid situatsioone kui moraalse konflikti situatsioonid. Sinnott-Armstrong (1988) tõi välja neli kriteeriumit, mis peaksid kõik olema täidetud, et olukorda saaks nimetada moraalseks dilemmaks.

''Moraalne dilemma on mis tahes olukord, kus samal ajal: (1) On olemas moraalne nõue, et agent võtaks vastu kummagi kahest alternatiivist, (2) kumbki moraalinõue ei ole ühelgi moraalselt olulisel viisil ületatud ''*overridden*'', (3) agent, ei saa vastu võtta mõlemat alternatiivi koos, ja (4) agent võib kummagi alternatiivi võtta vastu eraldi. '' (Sinnott-Armstrong, 1988: 29)

Lisa Tessman (2017) väitis, et moraalse dilemma puhul tegutseja on õigustatud tundma peale valiku tegemist püsivat kohustust teha see valik, mis jäi tegemata. Ükskõik mis valiku tegutseja sooritab, ei tunne ta peale seda ennast rahulolevalt.

Mõlema autori kriteeriumeid arvestades, saame öelda, et moraalne dilemma koosneb viiest nõudest, mis peavad olema täidetud, et situatsiooni saaks nimetada moraalseks dilemmaks. Tegutseja on kohustatud valima tegevuste vahel, mis tähendab, et ta ei saa valida seda, et ta ei tee mitte midagi. Tegutseja on võimeline tegema mõlemat tegevust ehk kummagi tegevuse sooritamine ei kujuta endast mingisuguseid piiranguid. Samuti, tegutsejal ei ole võimalik teha mõlemat tegevust, vaid ta peab valima nende tegevuste vahel. Ükski tegevus ei ole teisest tegevusest üle vaid need on mõlemad sama kaaluga. Viimaks, tegutseja on õigustatud peale valiku tegemist tundma püsivat kohustust teha see valik, mis jäi tegemata.

Lisaks eeltoodule on oluline selgitada, et tavalised dilemmad ei ole samad, mis on moraalsed dilemmad. Moraalsete dilemmade puhul hõlmavad mõlemad valikud mingisugust kohustust. Olukorras, kus on tegutseja enda huvi mängus, näiteks peab ta ohverdama teatud rahasumma või naudingut, et mingit kohustust täita, ei nimetata moraalseks dilemmaks vaid lihtsalt dilemmaks. Moraalsed dilemmad kujutavad endast järgmisi olukordi:

Kujutame ette olukorda, kus tegutseja nimega Raul on sõbraga nimega Siim lahinguväljal. Siim on saanud haavata ning peab varju peitu jääma. Raul peab edasi liikuma, kuid ainult tal on relv alles, millega ta saab kaitsta ennast ja Siimu. Armees on reegel, et kui ollakse võimeline, siis tuleb alati edasi liikuda. On kohustus liikuda edasi ka siis, kui keegi on oma liitlastest vigastada saanud. Raul aga teab Siimu aastaid ning andis Siimu naisele lubaduse, et kaitseb teda igas olukorras. Samuti tunneb Raul kohustust reeglitest kinni pidada. Ükski neist valikutest ei ole teisest üle. Raul on võimeline tegema mõlemaid tegevusi, aga ta ei saa teha mõlemat tegevust, mis kohustab teda valima nende valikute vahel ning peale valiku tegemist on tegutseja õigustatud tundma püsivat kohustust, teha see valik, mis jäi tegemata.

Samuti kujutab endast moraalselt dilemmat selline situatsioon, mida nimetatakse *Sophie choice*'iks (Styron, 1979). See situatsioon kujutab endast olukorda, kus Sophie on pandud võimatu valiku ette, kus ta peab valima oma kahe lapse elu ja surma vahel. Sophie saab valida, kas jääb ellu tema tütar või jääb ellu tema poeg. Valikut mitte tehes surevad mõlemad Sophie lapsed. Olukord on moraalne dilemma, sest Sophie on kohustatud valima, kas ta jätab ellu oma tütre või poja, sest valikut mitte tehes on tagajärjed tunduvalt negatiivsemad ehk surevad mõlemad Sophie lapsed. Sophie'l on võimalik teha üks või teine valik ehk poja valimine ei kujuta endast mingisuguseid piiranguid ega ka tütre valimine ei kujuta endast mingisuguseid piiranguid. Piiranguks on aga see, et Sophie ei saa valida, et ta mõlemad lapsed jäävad ellu. Mõlemad valikud on ka sama kaaluga ehk üks valik ei ole teisest valikust üle. Viimaks on Sophie õigustatud peale valiku tegemist tundma püsivat kohustust teha see valik, mis jäi tegemata.

1.2. Utilitarismi mõiste

Utilitarismi mõiste sõnastamiseks on mitmeid erinevaid viise. Bentham, keda peetakse utilitarismi loojaks (Anderson, 1932), kirjeldas utilitarismi olemust kasulikkuse (*utility*) kaudu. "Kasulikkuse all mõeldakse mis tahes objekti sellist omadust, mille abil see kipub tekitama kasu, eeliseid, rõõmu, head või õnne (kõik see on käesoleval juhul sama asi) või (mis on jällegi sama asi) vältima kahju, valu, kurja või õnnetust selle osapoole jaoks, kelle huve vaadeldakse: kui see osapool on kogukond üldiselt, siis kogukonna õnne; kui konkreetne üksikisik, siis selle üksikisiku õnne" (Bentham, 1823: 3-4). John Stuart Mill on utilitarismi mõistet defineerinud järgnevalt: "Arusaam, mis aktsepteerib moraali alusena kasulikkuse ehk suurima õnne printsipi, väidab, et teod on õiged proportsionaalselt sellega, kuidas nad kipuvad õnne edendama, ja valed sellega, kuidas nad kipuvad õnnele vastupidist tekitama. Õnne all mõeldakse naudingut ja valu puudumist; õnnetuse all valu ja naudingu puudumist" (Mill, 2016: 15). Utilitarismi teooria paremaks mõistmiseks kasutan Driver (2022) teoses käsitletud definitsiooni, mille kohaselt utilitarismi teooria põhineb üldise õnne maksimeerimisel, võttes arvesse nii enda kui ka teiste õnne. Lisaks sellele, kõikide inimeste õnn loeb võrdselt sama palju, ehk tegutseja enda õnn ei ole kõrgemalt hinnatud, kui teiste õnn. Keskendutakse suurimale õnnele, mitte pelgalt indiviidi õnnele (Mill, 2016: 20). Tegutseja enda ja teiste õnn loeb küll võrdselt, aga "(..); otsust ei piira näiteks see, kes sellest kasu saab, niivõrd kui teatud inimeste või isikute kategooriate sihtimine annab parema üldise tulemuse" (Audi, 2007: 595). See tähendab, et igaühe õnn on sama kõrgelt hinnatud, kuid see ei tähenda, et õnn peab olema võrdselt isikute vahel jaotatud.

Maksimeerimise all peetakse silmas tegevust, millel on kõige parem balanss õnne ja ebaõnne mõttes. Näiteks, kui tegevus A toob +5 õnne ja -5 ebaõnne ja tegevus B toob +5 õnne ja -4 ebaõnne, siis tegevus B maksimeerib õnne, sest tegevuse B balanss on +1 ja tegevuse A balanss on 0. Järelikult on B õige tegu ja A on vale ehk lubamatu tegu.

Nagu eelnevalt mainitud ei ole utilitarismi jaoks iseenesest oluline, kas õnn on inimeste vahel võrdselt jaotatud. Kujutame ette näiteks sellist situatsiooni, kus tegevuse A balanss on 0, sest tegevus toob +5 õnne ja -5 ebaõnne ning see kõik on võrdselt jaotatud näiteks 5 inimese vahel. Tegevuse B balanss on +1, sest üks inimene saab +5 õnne aga ülejäänud inimesed saavad -4 ebaõnne, ehk mitte mingit kasu. Sellises situatsioonis on tegevusel B kõige parem balanss (+1), mis teeb sellest õige valiku, olenemata sellest, kuidas on õnn inimeste vahel ära jaotatud.

Õnne ja valu määratlemisi on mitmeid. Hedonistliku utilitarismi teooria määratleb õnne kui naudingut ja ebaõnne kui valu. Klassikalised utilitaristid Bentham ja Mill pooldasid hedonistliku teooria õnne määratlemist (Driver, 2022), mida on näha ka eelnevates tsitaatides. *Preferentialism* ehk eelistuste utilitarism väärtustab aga eelistusi mitte naudinguid. Selle teooria kohaselt on oluline maksimeerida inimeste eelistuste rahuldamist (Rabinowicz ja Östergerg, 1996: 1).

Utilitarismi teooria puhul on mitu võimalust, kuidas naudingut ja valu mõõta. Jeremy Bentham'i, arvates mõõdetakse naudingut või valu seitsme erineva omadusega. Intensiivsus, kestvus, kindlus/ebakindlus, lähedus/kaugus, viljakus, puhtus ja ulatus (Bentham, 1789/2001: 4). See tähendab, et Benthami väitis, et naudingud saavad varieeruda ainult nende seitsme omaduse poolest. Edwards (1975) väitis, et Benthami seisukohast on naudingud kvantitatiivsed ning ei saa erineda kvaliteedi poolest, ehk kõik naudingud on sama kvaliteediga. Lisaks tõi ta välja, et John Stuart Mill' i kohasel naudingud erinevad ka kvaliteedi poolest, mis tähendab, et on olemas nii kõrgemad kui ka madalamad naudingud. Kvaliteedi all mõtleb Mill seda, et mõned naudingud on väärtuslikumad kui teised (Mill, 2016: 17).

Utilitarismi kaheks peamiseks tüübiks on reegliutilitarism ja teoutilitarism. Ühise tunnusega jagavad nad arusaama, et reeglite või tegude moraalsuse hindamise aluseks on õnne maksimeerimine (Emmons, 1973). Samuti jagavad need teooriad põhimõtet, et õnn on hea ja ebaõnn on halb. Kõige eelistatavam olukord on see, kus õnne ja ebaõnne balanss on kõige parem. Lisaks on oluline tuua välja teo- ja reegliutilitarismi erinevused, kuna kõnealuste teooriate käsitlused on erinevad. Emmons (1973) väidab, et nimetatud teooria järgimine võib viia mõlema lähenemisviisi puhul väga erinevate moraalsete otsustuste tegemiseni. Samuti toob ta välja asjaolu, et reegli utilitaristid lükkavad tihtipeale tagasi teo utilitaristide antud moraalsed nõuanded ja vastupidi.

Reegliutilitarism erineb teoutilitarismi poolest järgnevalt: "See väidab, et käitumisüksuse õigsus või ebaõigsus on hoopis teistsugune funktsioon tagajärgedest. Selle esimene moraalne põhimõte võtab järgneva kuju: „Agendi β , tegevus α , olukorras γ on õige $\equiv$ sarnaste agentide rühma tegevus α annab optimaalse tulemuse" (Emmons, 1973: 226). Samuti toob välja

Emmons (1973), et kohene tagajärg ei ole reegli utilitarismi teooria kohaselt oluline, vaid loeb, milline tegevus toob pikaajalises plaanis suurima võimaliku ühiskondliku kasu. See tähenda, et järgitavad moraalireeglid kujunevad ühiskonnas välja pikaajaliste kasulike tegevuste kaudu. Konkreetne tegu on õige või vale, siis kui ta on kooskõlas või vastuolus reegli(te)ga, mille järgimine on osutunud pikaajalises plaanis kõige kasulikumaks ehk õnne maksimeerivaks. Näiteks olukorras, kus valetamine tooks kaasa lühiajalises plaanis rohkem üldist kasu, kui aus olemine, ei oleks reegli utilitaristide arvates moraalselt õige. Moraalselt õige tegevus on olla aus, sest valetamine on vastuolus reeglitega. Reegel, mille kohaselt tuleks valetada, siis kui inimesele tundub, et see maksimeerib tema õnne selles olukorras ei ole pikaajalises plaanis ühiskonna jaoks kasulik. Ausus, tuues pikaajalises plaanis rohkem üldist kasu, saab ühiskonnas selle kaudu aktsepteerituks moraalireegliks.

Järgnevas töös on käsitletavaks utilitarismi tüübiks teoutilitarism, sest reegliutilitarismi puhul oleks moraalsete dilemma käsitus erinevate reeglite konfliktid, mis sarnaneb teiste teooriate käsitlusega, kus teooria hõlmab endas reeglit või reegleid. Teoutilitarismi käsitluse puhul saab moraalsete dilemmade puhul mõõta täpseid tagajärgi. Samuti töö suuruse piirangute tõttu ei ole võimalik käsitleda mõlemaid teo -ja reegliutilitarismi. "Teo-utilitaristid väidavad, et teo õigsus või ebaõigsus määratakse kindlaks üksnes selle teo tagajärgede põhjal. Väidetavalt on iga agendi jaoks õige tegevus talle avatud variant, mis annab parima üldtulemuse" (Emmons, 1973: 226). Olukorras, kus tegutseja saab valida aususe ja ebaaususe vahel, teeb ta otsuse lähtuvalt sellest, kumb tegevus maksimeerib õnne. Näiteks olukorras, kus on inimese elu ohus ja valetamine likvideeriks selle ohu, ehk maksimeeriks õnne, on teoutilitaristi jaoks moraalselt õige tegevus valetamine. Egglestoni (2014) kohaselt võib teoutilitarismi puhul tegu õigeks pidada ka siis, kui see tekitab vähemalt võrdse koguse üldist heaolu, kui mis iganes teine tegu, mida subjekt oleks saanud teostada. Tegu loetakse valeks kui subjekt ei maksimeeri üldist heaolu olukorras, kus on kasvõi üks teine tegu, mis on parema balansiga ja mida subjekt on võimeline tegema. Samuti võib näha teoutilitarismi ja reegliutilitarismi teooriate puhul, otsuseid tehes, sarnaseid lähenemisviise.

"(..) teo utilitarist koolitab end tegutsema tavalistes tingimustes harjumuspäraselt ja stereotüüpsete reeglite kohaselt. Ta teab, et uppuvat inimest päästma asuval inimesel ei ole aega kaaluda erinevaid võimalusi, näiteks seda, et uppuja on julm kurjategija, kes põhjustab surma ja hävingut (...). Ei, ta teab, et peaaegu alati on õige päästa uppuja, ja seda

ta teebki. Ta teab jällegi, et me läheksime hulluks, kui me üksikasjalikult uuriksime iga tühise lubaduse pidamise või mittepidamise tõenäolisi tagajärgi: me teeme kõige rohkem head ja reserveerime oma vaimset energiat tähtsamate asjade jaoks, kui me lihtsalt harjume pidama lubadusi tavalistes olukordades. Lisaks võib ta kahtlustada, et mõnel juhul võib isiklik eelarvamus takistada tal õigel utilitaarsel viisil arutlemast.” (Smart, 1973 :43)

See näitab, et on tähtis selgitada, kas me räägime teo tegelikest või oodatavatest tagajärgedest. See küsimus on asjakohane sellistel juhtudel, kui tegude oodatavad tagajärjed ei kattu tegelike tagajärgedega. Tehes valikuid moraalsete dilemmade vahel võib tegutseja kavatsused erineda tagajärgedest. Tegutseja valides moraalsete dilemmade vahel, võib teha valiku heade kavatsustega kuid tagajärg osutub halvaks, või vastupidi. Singer (1977: 69-71) väidab, et tegelike tagajärgede utilitarismi kohaselt saab tegude moraalsust hinnata ainult tegelike tagajärgede kaudu. Ta ütleb, et selle teooria põhjal saab enne tegevuse toimumist ainult eeldada, mis võiks olla parim otsus, kuid lõpliku parima tagajärje saab leida alles siis, kui tegevus on toimunud ning meil on võimalik pärast tegevuse toimumist otsustada, mis oleks olnud parim ehk moraalselt õige valik. See tähendab, et moraalselt õige tegu on see, millel on kõige paremad tegelikud tagajärjed. Samuti tuleb arvesse võtta kõiki alternatiivseid tegevusi. Singer väidab, et selle teooria kohaselt ei ole oluline inimese kavatsused, kõige tõenäolisemad tulemused ega inimese kõige oodatavamad tagajärjed. Inimese kavatsused võivad olla head, kuid kui tulemus ei ole parim kõikidest alternatiivist, siis on tegu moraalselt vale. Selle teooria kohaselt saab öelda, et moraalselt õige tegevus on ka selline, kus tegutsejal on halvad kavatsused aga, juhuslikult toob tema tegevus kaasa parimad tegelikud tagajärjed. Seda situatsiooni kirjeldab järgmine näide:

Kujutame ette situatsiooni, kus tegutseja A ja tema pinginaaber teevad koolis testi. Tegutseja A kavatsus on oma pinginaabrile salaja anda kõik (tegutseja A arvatest) valed testi vastused, sest ta tahab, et pinginaaber kukuks testist läbi. Peale testi aga selgub, et tegutseja A hoopis kogemata ütles oma pinginaabrile õiged vastused, mille tõttu pinginaaber läbis testi. Tegelike tagajärgede utilitarismi teooria kohaselt käitus tegutseja A selles olukorras moraalselt õigesti.

Oodatavate tagajärgede utilitarism väidab, et moraalselt õige tegevus on see, mille oodatav tagajärg on vähemalt sama kaaluga, mis oleks olnud ükskõik millise alternatiivse tegevuse oodatav tagajärg (Strasser, 1989). Oodatavate tagajärgede utilitarismi teooria kohaselt oleks

ülemises näites, tegutseja A moraalselt valesti tegutsenud sellepärast, et tema kavatsused olid halvad, olenemata heast tagajärjest. Halbade kavatsuste all mõtlen olukorda, kus tegutseja valis tahtlikult tegevuse, mis ei maksimeeri õnne.

Smart'i eelnevast tsitaadist tulenevalt võib näha, et tõhusam viis moraalsete otsustuste tegemiseks on arvestada tegelike tagajärgedega mitte oodatavate tagajärgedega, sest tegutsejal ei ole alati aega võtta arvesse kõiki oodatavaid tagajärgi, eriti stressirikastes situatsioonides. Samuti oleks see lausa hullumeelne võtta arvesse kõikide tegevuste üksikasjalikke tagajärgi. Viimaks võib tegutseja oodatavate tagajärgede hindamisel hoopiski otsustada valiku kasuks, mis ei ole tegelikult kasulik. Antud töös lähtun sellest, et moraalsete dilemmade situatsioonides on kindlad tagajärjed ning oodatavad ja tegelikud tagajärjed eraldi ei oma tähtsust. Keskendun moraalsete dilemmade puhul eetilistele küsimustele, mitte epistemoloogilistele küsimustele, mis keskenduvad moraaliküsimuste õigustatud uskumise uurimisse.

1.3 Utilitarism ja moraalsed dilemmad

Kokkuvõtvalt on käesoleva töö eesmärgiks käsitleda kriitikat, mis on tehtud utilitarismi teooriale moraalsete dilemmade lahendamises. Moraalsete dilemmade olemus nõuab, et oleks täidetud viis nõuet. Esiteks (1) tegutseja peab valima kahe või enama tegevuse vahel, (2) tegutseja võib teha mõlemat tegevust, (3) tegutseja ei saa teha mõlemat tegevust, (4) ükski valik ei ole teisest valikust üle ja viimaks (5) tegutseja on õigustatud tundma peale valiku tegemist püsivat kohustust teha see valik, mis jäi tegemata. Töös lahendab teoutilitarism moraalsete dilemmasid, mille kohaselt on õige tegevus see, mis maksimeerib üldist õnne ehk toob parima balansi valikute vahel. Tähtis ei ole see, kuidas õnn on inimeste vahel ära jaotatud, vaid üldine õnne balanss. Samuti saab õigeaks pidada tegu, kui see tekitab vähemalt võrdse koguse üldist heaolu kui mis iganes teine tegu, mida subjekt oleks saanud teostada. Töös lähtun sellest, et moraalsete dilemmade situatsioonides on kindlad tagajärjed ning oodatavad ja tegelikud tagajärjed eraldi ei oma tähtsust.

Eelnimetatud dilemmade nõuete järgi tuvastab teoutilitarism moraalsete dilemmasid siis ja ainult siis, kui olukord, kus esinevad tingimused (1)–(5) on teoutilitarismi järgi võimalik.

Tähtis saab olema küsimus, kas ja millal on nõuded (4) ja (5) utilitarismi teooria kohaselt täidetud. Esialgsel hinnangul näib olevat nõue (4) täidetud juhul, kui kaks tegu omavad täpselt sama häid või sama halbu tagajärgi, tegevuste õnne balansile vaadates. Seda sellepärast, et sellisel juhul ei ole üks valik teisest kaalukam. Küsimused, mis hetkel jäävad lahtiseks on: kas selline utilitaristlik viis täita nõuet (4) on rahuldav, ehk kas see lahendamisviis on piisav, et väita seda, et tegemist on moraalse dilemmaga; kas ja kuidas utilitarism täidab nõuet (5).

Järgnevas peatükis toon välja kolm vastuargumenti, mida peetakse utilitarismi kriitikaks moraalse dilemmade lahendamisel. Peale iga vastuargumendi esitamist, toon järgnevas töö osas utilitarismi teooria kaitse moraalse dilemmade lahendamisel.

2. Argument I

2.1 Võimatud õiged valikud (vastuargument)

Esimene argument, mida oma töös käsitlen ja mida peetakse utilitarismi kriitikaks moraalsete dilemmade lahendamisel on "võimatud õiged valikud". Järgnevas töö osas selgitan mida "võimatud õiged valikud" argument endast kujutab, formuleerin selle argumendina ning toon paar näidet sellest argumendist.

Lisa Tessman (2014) rääkis oma teoses kahest erinevat tüüpi moraalsest ebaõnnestumisest, mis toimuvad järgmiselt:

"Seega võiks mõelda, et vältimatud moraalsed ebaõnnestumised toimuvad kahes erinevas olukorras, hõlmates kate liiki moraalset ebaõnnestumisi ja nende vahelist spektrit. Spektri ühes otsas ebaõnnestub moraalne tegutseja, teises otsas on tegutsemisvõime kaotatud ja ebaõnnestumises ei saa süüdistada, isegi osaliselt seda, kes tegutseb; mõnel juhul väheneb tegutsemisvõime osaliselt, kui mitte täielikult. Minu arvates ei nõua tegutsemine täielikku kontrolli; (...) Ent kontrolli täielik puudumine välistab siiski tegutsemise. Esimest tingimust nimetan dilemmaliseks moraaliks, kus moraalsed tegutsejad valivad (mis tahes liiki või ulatusega) moraalset väärtust, mis on vältimatu, sest ei ole olemas moraalselt häid (või paremaid) võimalusi; (...) ainult esimese tingimuse puhul on tegemist agendi moraalset ebaõnnestumisega (...) Dilemmalise moraali tingimustes on olemas moraalsed dilemmad, mis muudavad moraalset ebaõnnestumise vältimatuks isegi nende moraali agentide jaoks, kes teevad parima võimaliku valiku." (Tessman, 2014: 162-163)

Käsitlen oma töös ainult esimest tingimust, mida Tessman nimetab dilemmaliseks moraaliks, sest moraalsete dilemmade üheks kriteeriumiks on see, et tegutsejal on võimalik teha otsus valikute vahel aga teise kriteeriumi kohaselt on tegutseja kaotanud täielikult tegutsemisvõime. Dilemmalise moraali puhul on tegutsejal olemas kasvõi mingis ulatuses tegutsemisvõimet. Tegutseja valib väärte, sest kõik teod on väärad, tal ei ole võimalik teha paremaid valikuid, aga ta on sunnitud valima. Ebaõnnestumine on sellistes situatsioonides paratamatu. Samuti järgneb tegevusele negatiivne emotsioon määramata ajaks (Levi, 1988, viidatud Tessman, 2014: 163 kaudu).

Utilitarismi teooria järgi on aga alati olemas võige(d) valik(ud). Valik, mis maksimeerib õnne ehk toob parima balansi valikute vahel on õige valik. Ei ole selliseid olukordi, kus valikute vahel valimine on võimatu. Tegutsejal on võimalik valida ainult õige tegu, kui ta valib teo, mis maksimeerib õnne.

Võtan näiteks jälle eelnevalt käsitletud Styron (1979) teost, *Sophie choice*, kus Sophie on pandud võimatu valiku ette. Ta peab valima kahe enda lapse elu ja surma vahel. Ta saab valida, kas jääb ellu tema tütar või poeg. Vastasel juhul surevad mõlemad lapsed. Sophie's choice näite puhul on näha, kuidas Sophie on sunnitud valima mõlema väärte vahel, sest tal ei ole paremaid valikuid. Ta tunneb mingisugust kontrolli situatsiooni üle, millele järgneb ka negatiivne ajaliselt määramata emotsioon.

Utilitarismi teooria puhul, kaalutakse valikuid. Oletades, et näiteks valik A (valides poja surma) toob -1 ebaõnne vähem, kui valik B (valides tütre surma), siis on õige tegu teha valik A, sest valides tütre surma, tooks see rohkem ebaõnne. Halvim valik oleks C, kus tegutseja mõlemad lapsed surevad. Valik A minimeerib ebaõnne, mis teeb sellest valikust õige ehk lubatud valiku. See ei ole ainult moraalselt õige ehk lubatud vaid utilitarist on ka kohustatud selle valiku valima.

Formuleerin argumendi järgmiselt:

Eeldus 1: Kui situatsioon on moraalne ebaõnnestumine, siis ei ole ühtegi õiget valikut.

Eeldus 2: Utilitarismi järgi on alati õige(d) valik(ud).

Eeldus 3: Järelikult utilitarismi järgi ei ole moraalseid ebaõnnestumisi.

Eeldus 4: Aga tihti/mõnikord on olemas moraalsed ebaõnnestumised (nt Sophie valik).

Järeldus: Järelikult on utilitarism väär.

Moraalse ebaõnnestumise probleem on omapärane, sest see hõlmab spetsiifilisi eeldusi (1) ja (4). Argumendi tagasilükkamine on selletõttu samuti spetsiifiline ning sellepärast ei pruugi laieneda teistele argumentidele vastamiseks.

''Võimatud õiged valikud'' argument on väga tihedalt seotud ka kahe järgneva argumentiga. Ühega rohkem kui teisega olenevalt sellest, milline on võimatu õige valiku tulemus. Juhul, kui peaks selguma, et nende kahe võimatu õige valiku puhul üks valik kaalub teise üle, siis probleem areneb edasi ''minimaalse vahe argumenti'' probleemiks. Kui aga selgub, et võimatu õige valiku puhul selgub, et valikud on sama kaaluga, siis areneb probleem edasi hoopis ''ükskõiksuse probleemiks''. Hetkel siiski ei ole ülesandeks välja selgitada lõpptulemus võimatule õigele valikule, vaid näidata sellega utilitarismi problemaatilisust.

2.2 Võimatud õiged valikud (utilitarismi vastus argumentidele)

Järgnevas töö osas toon vastuse ''võimatud õiged valikud'' argumentidele. Näitan, miks see argument ei ole utilitarismi teooria jaoks kriitika.

Moraalne ebaõnnestumine tähendab, et see mida tegutseja oleks pidanud tegema, ta ei teinud, sest see ei olnud võimalik. Mõlemad valikud moraalse ebaõnnestumise situatsioonis on halvad ehk selle tõttu moraalselt valed. ''Mida vähem on olukordi, kus utilitarist on sunnitud valima kahest kurjast väiksema, seda rahulolevam ta on.'' (Smart ja Williams, 1973: 71) Utilitarism tunnistab, et valikud on mõlemad halvad, ainuke erinevus on see, et ta valib kahe halva valiku vahel vähem halva ning nimetab seda moraalselt õigeks. Probleemsust tunnistab utilitarism ikkagi, olenemata sellest, et õige valik on olemas ja see sai tehtud. Utilitarism ikkagi registreerib moraalseid ebaõnnestumisi, ehk tunnistab, et ei ole õnnelik otsuse üle ja utilitarist ei ole rahul selle tulemusega, vaid see on parim otsus, mis oli sellistes tingimustes võimalik. Utilitarismi jaoks ei ole sellised olukorrad ja valikud meelepärased, vaid need on teooria jaoks lihtsalt vajalikud tegevused. Teooria on nõus väitega, et sellistes situatsioonidele on olemuslikud ebameeldivad tunded. Moraalse ebaõnnestumise puhul, peale valiku tegemist järgneb negatiivne emotsioon, mille põhjal võib oletada, et tegutseja ei ole rahul oma valikuga. Utilitarismi teooria puhul, kui tegutseja teeb valiku, mis on tema arvates moraalselt õige, ei tähenda, et ta on rahul oma valikuga. Vastupidi, utilitarism ei ole rahul oma valikuga vaatamata sellele, et moraalselt õige valik sai tehtud. Moraalselt õige valik võib olla samaaegselt ka moraalselt ebaõnnestunud valik. Toon sama näite, mida kasutasin üleval, kus on näha, et toimub moraalne ebaõnnestumine:

Sophie on sattunud moraalse ebaõnnestumise olukorda, sest tal ei ole võimalik teha paremaid valikuid aga ta on siiski sunnitud valima. Ta peab valima oma poja ja tütre elu ja surma vahel, vastasel juhul surevad mõlemad lapsed. Ebaõnnestumine on selles situatsioonis paratamatu. Sophie omab mingisugust kontrolli, kuid mitte täielikku. Samuti järgnevad tegevusele negatiivsed emotsioonid. Utilitarist kaalub sellises olukorras mõlemaid valikuid ning oletame, et poja tapmine toob -1 ebaõnne vähem, kui tütre tapmine, siis moraalselt õige ehk lubatud on teha valik A. Kõige kohutavam oleks see, et tegutseja ei tee midagi ja surevad mõlemad lapsed.

On parem kutsuda sellist olukorda moraalselt ebaõnnestunuks kui moraalselt õigeks, sest siis on tegija peas mõte, et tegu ebaõnnestus. Säilib teo järgne kurvameelsus. Tegu nimetada moraalselt õigeks võib inimesed muuta liiga optimistlikuks ning võib panna tegijat nägema tegu paremast küljest kui see tegelikult oli. Moraalset õige tegu on sõnastatud positiivselt ning moraalselt ebaõnnestunud tegu on sõnastatud negatiivselt. Probleem ei ole utilitarismi valikutega, sest sellise valiku teeks ka tegutseja, kes nimetaks seda valikut moraalselt ebaõnnestunuks. Probleemi võib näha ainult utilitarismi sõnastusega, kuid kasutades väidet, et "see tegu on moraalselt õige" on oluline pidada meeles, et see tegu ei pruugi olla sellepärast hea, vaatamata sellele, et see on õige tegu. On paratamatu, et tuleb ette olukordi, kus on vaja valida kahe teo vahel, mis on halvad.

"Võimatud õiged valikud" argumendi puhul on esimeseks eelduseks see, et kui situatsioon on moraalne ebaõnnestumine, siis ei ole ühtegi õiget valikut. See eeldus osutub valeks. Olukorrad, mida nimetame moraalselt ebaõnnestunuks, ei tähenda seda, et ei ole ühtegi õiget valikut. Valik saab samaaegselt olla moraalselt ebaõnnestunud ja moraalselt õige. See tähendab, et utilitarism tuleb toime moraalselt ebaõnnestunud dilemmade lahendamisega.

3. Argument II

3.1 Minimaalse vahe argument (vastuargument)

Teine argument, mis on utilitarismi teooria kriitikaks moraalsete dilemmade lahendamisel on "minimaalse vahe argument". Järgnevas töö osas selgitan mida minimaalse vahe argument endast kujutab, formuleerin selle argumendina ning toon paar näidet sellest argumendist.

Smart ja Williams (1973: 69-99) teoses, väitis Smart, et utilitarismi puhul on vahel vaja valida kahest halvast valikust, see valik mis on vähem halb. Sellises olukorras tuleb ette halbu tagajärgi. Seetõttu tuleb ette olukordi, kus tegutseja on sunnitud käituma ebaõiglaselt. Teoses toodi näide sellest, kuidas võib tekkida olukord, kus tegutseja peab valima kahest halvast valikust, selle mis on vähem halb. Nimelt, mees nimega Jim, kes on parasjagu Lõuna-Ameerikas on pandud raske otsuse ette. Ta on sattunud olukorda, kus kapten on pannud ta valiku ette, kas tappa üks põliselanik või lastakse kõik terve grupp maha, kaasaarvatud Jim ise. Esimese variandi puhul peab Jim ise inimeselt elu võtma ja teise valiku puhul võtab kapten kõigilt põliselanikelt elu. On väärt mainimist, et Jim on sattunud sinna olukorda täiesti juhuslikult. Selles situatsioonis on tegu kahe halva valiku vahel, millest üks on vähem halb. Minimaalse vahe argument kujutab endast samuti situatsiooni, kus tuleb valida halvadest valikutest selline, mis on vähem halb, kuid argument on keerulisem, kui Jimmi näide. Formuleerime Jimi näite abil minimaalse vahe argumendi.

Kujutame ette, et Jim on sattunud juhuslikult olukorda, kus ta peab valima, kas ta tapab 5 ühest grupist põliselanikku või 5 teisest grupist põliselanikku. Need valikud on sellises olukorras sama kaaluga ehk valikute balanss on sama. Sellises olukorras on moraalne dilemma, kus mõlema valiku vastu võtmine toob halvad tagajärjed. Juhuslikult aga tuleb juurde kolmas valik, mis on minimaalselt parem, kui kaks esimest. Jimmi kolmandaks valikuks on see, et ta peab tapma neli põliselanikku kohe ja ühe neist tund aega hiljem. Utilitarismi teooria kohaselt, kui see viimane valik, mis on minimaalselt parem, toob kasvõi -1 vähem kahju, kui kaks esimest valikut, siis see valik on moraalselt õige ning dilemmat enam ei eksisteeri. Selles näites saab, üks põliselanik elada tund aega kauem, mis toob -1 vähem kahju, kui tappa kõik 5 põliselanikku kohe.

Järgnevalt formuleerin minimaalse vahe argumenti:

Eeldus 1: Esineb moraalseid dilemmasid, kus on vähemalt kaks halba valikut, mis on mõlemad ebaeetilised ja sama kaaluga

Eeldus 2: Kui tekib kolmas valik, mis on kasvõi minimaalselt parem kui kaks esimest, siis utilitaristikust vaatest kaob dilemma täielikult ära

Eeldus 3: Tavainimesed tunnevad aga, et dilemma ei kao sellepärast täielikult ära, et lisandus juurde kolmas minimaalselt parem valik

Järeldus 1: Utilitarism ei ole kooskõlas tavainimese tunnetega

Eeldus 4: Kui teooria ei ole kooskõlas tavainimese tunnetega, siis on ta sel määral problemaatiline.

Järeldus 2: Utilitarism on sel määral problemaatiline

Halbade tegevuste puhul tunnevad tavainimesed, et see minimaalselt parem valik, ei tähenda, et dilemma on sellises olukorras täiesti ära kadunud. Halbade valikute puhul võib arvata, et dilemma jääb alles, sest kõik valikud on siiski halvad, olenemata sellest, et üks minimaalselt parem valik tekkis juurde. Järgnevas argumentis toon teistsuguse näite, kuidas kaks halba valikut ei tee kolmanda minimaalselt parema valiku moraalselt õigeks. Dilemma jääb sellises situatsioonis alles, sest minimaalselt parem valik ei ole moraalselt õige.

Minimaalse vahe argumenti saab formuleerida ka nii, et tegutseja ei pea tegema midagi halba vaid ta teeb hoopis midagi head. Haiglas on arst nimega Jaana, kes on moraalse dilemma olukorras. Tal on valida kahe valiku vahel. Tegevus A, opereerida ühte patsienti või tegevus B, opereerida teist patsienti. Ta saab päästa ainult ühe neist, sest mõlemad patsiendid on kriitilises seisus ja arste hetkel rohkem pole haiglas kätte saada. Mõlemad patsiendid on 25 aastased meessoost isikud. Samuti kaebasid mõlemad patsiendid hommikul nõrka peavalu. Tegevused A ja B on sama kaaluga ehk nende balanss on sama. Järsku aga selgub, et toodi osakonda ka kolmas patsient, kes vajab sama operatsiooni ning on samuti 25 aastane meessoost isik. Ainuke erinevus teiste patsientidega on see, et kolmas patsient kaebas tugevat peavalu, erinevalt kahest esimesest patsiendist, kes kaebasid nõrka peavalu. Utilitaistliku teooria kohaselt, dilemma kaob, sest parim valik on päästa kolmas patsient, sest tema kaebas tugevat peavalu, mis tähendab, et on võimalik päästa patsient ja samaaegselt ravida ta tugev peavalu. Tavainimene aga võiks väita, et moraalne dilemma jääb alles, sest kõik patsiendid vajavad ja

väärivad päästmist. Moraalselt õige valik, ei ole päästa kolmas patsient sellise minimaalse vahe pärast nagu tugevam peavalu.

3.2 Minimaalse vahe argument (utilitarismi vastus argumendile)

Järgnevas töö osas toon kaks vastust "minimaalse vahe" argumendile. Näitan, miks see argument ei ole utilitarismi teooria jaoks kriitika.

Esimene kaitse tuleb Smarti ja Williamsi teosest (1973: 69-73), kus Smart käsitleb argumenti, kus kahe halva valiku vahel valimisel tuleb utilitaristliku teooria kohaselt valida, see valik mis on vähem halb. Ta väidab, et on tõene, et erandlikel juhtudel tuleb ette olukordi, kus valikuid tehes utilitarismi teooria põhjal on halvad tagajärjed. On võimalik, et vahel peab tegutseja tegema valiku mis on ebaõiglane. Samuti toob ta välja asjaolu, et sellistes olukordades antiutilitaristlikut teooriat kasutades, oleksid tõenäoliselt tagajärjed, veelgi ebameeldivamad, kui utilitaristliku teooria kohaselt ja tooks kaasa rohkem halba, näiteks rohkete inimeste surma. Ta väidab, et on utilitaristlik teooria olemuselt selline, mis soovib edendada õnne, mis tähendab, et utilitarist ei soovi selliseid olukordi, kus ta peab valima kahe halva valiku vahel. Selle tõttu on valik kahe halva valiku vahel valimisel õigustatud ainult sellega, et on loomulik, et ebaõiglasel olukorrad ja otsused põhjustavad õnnetust ja kannatusi.

Kujutame ette, olukorda, kus on vaja valida näiteks kahe halva valiku vahel. Utilitarismi teooria valiks valiku, mis tekitab vähem halba. Moraalteooria, mis järgib kindlaid reegleid aga väidaks, et moraali reeglite rikkumine on mitterahuldav tegevus. Sellises olukorras võib juhtuda, et tegutseja jätab tegevuse täielikult sooritamata, mis toob kaasa rohkem halba, kui oleks toonud ühe vähem halvema teo tegemine nagu utilitarism. Moraalne dilemma aga kujutab endast olukorda, kus tegutseja peab valima kahe valiku vahel. See tähendab, et reeglitega moraalteoorial nagu näiteks deontoloogial ei jääks muud üle, kui valida samuti veidi parem valik, sest teooria ei valiks seda valikut, mis on halvem.

Formuleerin kaitse minimaalse vahe argumendile järgmiselt:

Eeldus 1: Esineb moraalseid dilemmasid, kus on vähemalt kaks halba valikut, mis on mõlemad ebaeetilised

Eeldus 2: Kui üks nendest valikutest on minimaalselt parem kui teine, siis utilitaristikust vaatest kaob dilemma täielikult ära

Eeldus 3: Tavainimesed tunnevad aga, et dilemma ei kao sellepärast täielikult ära, et lisandus juurde kolmas minimaalselt parem valik

Eeldus 4: Moraaliteooriad, mis järgivad reegleid teeksid samu otsuseid, mis tehakse utilitaristliku teooria põhjal

Eeldus 5: Deontoloogilise moraalteooria kohaselt kaob samuti dilemma ära

Eeldus 6: Tavainimeste tunnetega kooskõlas olevad moraalteooriad, mis järgivad reegleid, teevad samu otsuseid mis teeb utilitarism

Järeldus: Nii utilitarism kui deontoloogia ei ole kooskõlas tavainimeste tunnetega

Eeldus 7: Kui nii utilitarism, kui ka deontoloogia ei ole kooskõlas inimeste tunnetega, siis ei saa öelda, et tavainimeste tunded selles küsimuses on õiged

Järeldus: Minimaalse vahe argumendi korras ei saa kritiseerida utilitarismi tavainimeste tunnete põhjal

See argument näitab, et utilitarism ei ole problemaatiline moraalteooria sellepärast, et ka teised moraalteooriad näiteks sellised, mis sisaldavad kindlaid reegleid, teeksid täpselt samu valikuid nagu teeb utilitarismi teooria minimaalse vahe olukordade puhul.

Teine kaitse mille ma pakun minimaalse vahe argumendile on see, et on hoopis positiivne, et minimaalne vahe võib muuta teatud valikud mitte-dilemmaks. Meil ei ole vaja paljusid dilemmasid. On hoopis halb näha dilemmasid igal pool. See ei ole halb ainult utilitarismi teooria perspektiivist, vaid ka teiste moraalteooriate vaatepunktist. Dilemmade lahendamine ei ole ainult utilitarismi teooria jaoks väljakutseid pakkuv, vaid ka teistele moraalteooriatele on moraalsete dilemmade lahendamine mitmekülgne protsess, mille käigus võib tulla ette raskusi.

Formuleerin argumendi järgmiselt:

Eeldus 1: Dilemmade nägemine paljudes situatsioonides ei ole hea nii utilitarismi kui ka teiste moraalteooriate jaoks

Eeldus 2: Utilitarismi teooria jaoks minimaalne vahe muudab teatud valikud mitte-dilemmaks

Eeldus 3: Minimaalne vahe argument on moraalseste dilemmade lahendamisel abiks

Järeldus: Minimaalne vahe argument ei ole utilitarismi kriitika vaid hoopis näitab utilitarismi teooria tõhusat dilemmade lahendamise viisi

See argument näitab, et utilitarismi jaoks ei ole probleemne minimaalse vahe argument, mis muudab teatud situatsioonid mitte-dilemmaks, vaid see hoopis on positiivne, et dilemmasid on vähem. Kujutades ette, et kõik situatsioonid millel on minimaalne vahe jääksid dilemmadeks. See ei aitaks nende situatsioonide lahendamisele kaasa. Moraalsete dilemmade lahendamine on aga oluline, et selgitada välja kõige õigem moraalne otsus.

4. Argument III

4.1 Ükskõiksuse probleem (vastuargument)

Kolmas argument, mis on utilitarismi teooria puhul kriitikaks, moraalsete dilemmade lahendamisel on "ükskõiksuse probleem". Järgnevas töös osas selgitan, mida ükskõiksuse probleem endast kujutab, formuleerin selle probleemi argumendina ning toon näiteid sellistest olukordadest.

Ükskõiksuse probleem kujutab endast seda, et kui tegutseja on sattunud moraalsesse dilemmasse, kus ta peab valima näiteks kahe valiku vahel, mis on sama kaaluga ehk mõlema valiku balanss on sama, siis teooria vaatest on otseses mõttes ükskõik kumma valiku tegutseja sooritab. Samuti ei ole oluline, kas situatsioonides on tegemist tegutseja lähedase inimesega, võõra inimesega või tegutseja endaga.

Järgnevalt formuleerin ükskõiksuse probleemi argumendi:

Eeldus 1: Utilitarismi puhul on üks moraaliprintsiip (õige tegu on see, mis maksimeerib õnne)

Eeldus 2: Kui (1), siis olukorras, kus on vaja valida kahe või enama valiku vahel, mis on täpselt sama kaaluga, utilitaristlik tegija peab kõik faktorid selle ühe printsiibi terminoloogiaasse tõlgendama.

Eeldus 3: Olukord, kus on vaja valida kahe või enama valiku vahel, mis on täpselt sama kaaluga on (tihti) moraalne dilemma

Eeldus 4: Kui tegija peab kõik faktorid selle ühe printsiibi terminoloogiaasse tõlgendama, siis on antud juhtudel otseses mõttes ükskõik või samaväärne, mis ta teeb

Eeldus 5: Kui teooria järgi on moraalses dilemmas valikud otseses mõttes ükskõiksed või samaväärsed, siis on teooria problemaatiline

Järelikult: Utilitarism on problemaatiline teooria

Kujutame ette sellist situatsiooni, kus tegutseja nimega Mari on sattunud moraalse dilemma olukorda. Tal on valida kahe valiku vahel. Esimene valik A on see, et Mari peab valetama võõrale inimesele selleks, et teatud kasu tekitada või saada. Teine valik B on see, et Mari peab varastama võõralt inimeselt. Valik A toob +3 õnne ja -2 õnne ning valik B toob +2 õnne ja -1

ebaõnne. Mõlemate valikute balanss on 0. See tähendab, et Mari saab valida nende valikute vahel, sest balanss on mõlemal 0. Ei ole moraalselt vahet, kumma valiku ta teeb.

Kujutame ette ka sellist olukorda, kus tegutseja nimega Triinu on sattunud moraalse dilemma olukorda. Tal on valida kahe valiku vahel. Esimene valik A on see, et Triinu peab ohverdama omaenda lapse. Teine valik B on see, et Triinu peab tekitama võõrale inimesele kahju. Eeldame, et valik A kui ka valik B on sama kaaluga, ehk nendel on sama balanss. Sellises situatsioonis utilitarismi teooria jaoks ei ole oluline, et see kelle Triinu peab ohverdama on ta oma enda laps. Kuna nende valikute vahel on kaal sama, ei ole tähtis, kas Triinu enda lähedane on olukorda segatud või on tegu võõra inimesega. Utilitaristliku teooria põhjal ei ole oluline kumma valiku Triinu teeb. Tegutseja võib valida mõlema valiku vahel, sest teooria silmis on otseses mõttes ükskõik.

Utilitaristliku teooria vaatest on ainukeseks oluliseks faktoriks õnne kogus. Tähtis ei ole see, kas tegutseja peab tegema lähedasele, endale või võõrale kahju. Samuti ei ole oluline, kas ta rikub õnne maksimeerimisel printsiipi ära valeta või printsiipi ära varasta. Situatsioonide puhul, kus õnne kogus on sama kaaluga ehk balanss on sama, ei ole vahet mis valiku tegutseja teeb. Teooria mille puhul, on ebaoluline, mis valiku tegutseja teeb on problemaatiline. Utilitarism kalkuleerib tegude väärtused ühe ja sama ühiku abil, mistõttu ei ole vahet kumma valiku tegutseja moraalse dilemma puhul teeb. Tegutseja, valides teo A, mis tekitab moraalselt kahju aususe puhul ning valides teo B, mis tekitab moraalselt kahju lähedaste suhete puhul on täpselt samaväärsed. Ei ole vahet, millise valiku tegutseja sooritab, sest kõik moraalne kahju on selle ühe ja sama ühiku abil kalkuleeritud. Kaotame mõlemate valikute puhul ühte ja sama väärtust.

4.2 Ükskõiksuse probleem (utilitarismi vastus argumendile)

Järgnevas töö vastan "ükskõiksuse probleem" argumendile ja tõestan, et utilitarism ei ole ainuke moraaliteooria, mille probleemiks on "ükskõiksuse probleem".

Utilitarismi teooria puhul on üks moraaliprintsiip, mis nõuab kõikide faktorite tõlgendamist selle printsiibi terminoloogiasse. Utilitarism ei ole aga ainuke moraaliteooria, mis omab ühte põhilist printsiipi. Immanuel Kant kirjutas oma kuulsas teoses "Alusepanek kommete metafüüsikale" kategoorilisest imperatiivist, mis kujutab endast moraalset käsku ning mis kehtib objektiivselt (Kant, 1785/1993). Kanti moraalsete teooria kohaselt on samuti üks põhiline printsiip nagu seda on utilitarismi puhul. Kant sõnastab oma kategoorilise imperatiivi järgmiselt: "Tegutse ainult selle maksimi järgi, millega sa võid samal ajal tahta, et see muutuks üldiseks seaduseks" (Kant, 1785/1993: 30).

Kujutleme ette, et tegutseja peab valima valiku A ja B vahel, mis on täpselt sama kaaluga. Võtame Mari näite, mida käsitlesin ka eelmises osas. Mari peab valima kas ta varastab või valetab. Mõlemad teod on aga sama kaaluga, ning (selles) moraalsete dilemma puhul, ei ole võimalik valida seda, et tegutseja ei tee mitte midagi. Valikut tehes peab tegutseja lähtuma kategoorilisest imperatiivist, mille kohaselt tuleb valida see tegu, millega tegutseja sooviks, et see muutuks üldiseks seaduseks. "Kanti tüüpi realist, kes võtab moraalivahetusi kui täielikult ratsionaalsete isikute käitumise kirjeldusi, ei saa aktsepteerida moraalidilemmasid, kui ta nõuab, et kõik sellised isikud peaksid otsustama (või tegutsema) ühtmoodi, et teatud käitumine oleks kohustuslik" (Ohlsson, R, 1993: 414). Valikud A ja B on sel juhul sama kaaluga ehk ei ole vahet kumma valiku tegutseja teeb kategoorilise imperatiivi kohaselt, sest Kanti teooria ei aktsepteeri moraalsete dilemma. See tähendab, et Tegutseja ei ole taha teha kumbagi nendest valikutest, sest ta ei taha, et need muutuksid universaalseks seaduseks. Siiski moraalsete dilemma puhul ei ole võimalik valida, seda et tegutseja et tee mitte midagi. Tegutseja on kohustatud tegema valiku. Samuti valikut mitte tehes oleksid tagajärjed tõenäoliselt väga palju negatiivsemad. See tähendab, et kui me tõlgendaksime sama kaaluga moraalsete dilemma Kanti kategoorilise imperatiivi terminoloogiasse, mis põhineb samuti ühel printsiibil, siis ka Kanti moraaliteooria puhul kehtib ükskõiksuse probleem.

Järgnevalt formuleerin ükskõiksuse probleemile kaitse argumendi:

Eeldus 1: Kui teoorias on üks põhiline printsiip siis kõik faktorid tuleb tõlgendada selle printsiibi terminoloogiasse

Eeldus 2: Kui see on tõene, siis ükskõiksuse probleem kehtib mitte ainult utilitarismi puhul, vaid teiste teooriate puhul, millel on üks põhiline printsiip

Järeldus: See näitab, et probleem ei ole pelgalt utilitarismis, vaid see laieneb kõikidele teooriatele, kus on ainult üks põhiline printsiip

See kaitse ükskõiksuse probleemi vastu näitab, et ka teistel teooriatel, millel on üks põhiline printsiip, on sama probleem, kuid see ei tähenda, et probleem kaob. Argument pigem näitab, kuidas leidub ka teisi moraaliteooriad, mis seisavad silmitsi sama probleemiga nagu utilitarism. Selle probleemi lahendamine nõuaks arvatavasti teist printsiipi, mis aitaks sellistes olukordades teha otsus, et valiku tegemine ei tuleneks ükskõiksusest. Ükskõiksuse probleemi lahendamisel oleks abi reegliutilitarismist, sest sel juhul on olemas erinevad reeglid, mida üks või teine valik võib rikkuda. Sel juhul ei ole enam ükskõik, millise valiku inimene sooritab, sest moraalse dilemma olukorras tekib teooriate erinevate aspektide põrkumine.

5. Utilitarism ja moraalsed dilemma- Lahtised küsimused

Selles töö osas arutlen küsimuste üle, mis võisid jääda lahtiseks ning milliseid küsimusi tuleks edasi uurida.

Kindlasti üks küsimus, mis võis tekkida on see, et, kuidas "ükskõiksuse probleem" argumendi kaitse tõestab, et utilitarism on rahuldav teooria, kui näitasin ainult, et ka teiste moraaliteooriate jaoks, mis omavad ühte põhi printsiipi, on problemaatilised olukorrad, kus kaks valikut on sama kaaluga. Vastus on, et seda probleemi tuleks edasi uurida, sest praegu jääb teadmatuks, kui paljud moraaliteooriad sellise probleemi lahendamisel satuvad hätta. Tähtis oleks uurida, kas see probleem oleks lahendatav lisades põhi printsiibile juurde veel ühe printsiibi, mis sellises olukordades aitaksid leida lahenduse.

Martin (2008) kohaselt, need, kes pooldavad nii teo- kui ka reegliutilitarismi ehk ühendavad lahenduse otsimisel teooriate erinevaid aspekte, peavad esmatähtsaks suurima õnne põhimõtet. Ta väidab, et sel juhul võib valida teo, mis toob antud olukorras suurima kasu. Ei oma tähtsust, kas tegevus kuulub või ei kuulu ühegi reegli alla. Samuti toob ta esile asjaolu, et olukorras, kus reeglid on omavahel vastuolus, on reegliutilitaristide lahendus erinev eelnevast. Sel juhul oleks võimalik lahendus üritada välja selgitada küsimusega, et, milline reegel tooks suurima kasu, kui seda reeglit pidevalt samasugustes olukordades järgitakse?

Samuti töö mahu tõttu, jäi palju peale selle kriitika, mis esineb seoses dilemmade küsimusega käsitlemata. Kindlasti tuleks võtta arvesse ka utilitarismi plusse, mitte ainult moraalsete dilemmade lahendamisel vaid ka teooria võimet lahendada igasuguseid erinevaid moraaliküsimusi. Rahuldava moraaliteooria leidmiseks on oluline erinevate teooriate plusside, kui ka miinuste kaalutlemine.

Kokkuvõte

Töö eesmärkiks oli vastata küsimusele, kas utilitarism on rahuldav teooria moraalsete dilemmade tuvastamiseks ja lahendamiseks? Küsimuse lahendamise jaoks oli oluline selgitada dilemma ja utilitarismi mõisted. Moraalne dilemma kujutab endast olukorda, kus tegutseja on kohustatud tegema mõlemat kahest või enamast tegevusest, tegutseja võib teha mõlemat tegevust, kuid tegutseja ei saa teha mõlemat või kõiki tegevusi. Samuti moraalse dilemma puhul ei kaalu ükski valik teineteisest üle ning tegutseja on õigustatud tundma peale valiku tegemist püsivat kohustust teha see valik, mis jäi tegemata. Utilitarism, täpsemalt teoutilitarism, mida käsitlesime siin töös, põhineb suurima õnne printsiibil, mille kohaselt need teod mis maksimeerivad õnne on moraalsel õiged. Tähtis on leida parim balanss õnne ja ebaõnne mõttes.

Esimene vastuargument utilitarismile oli "võimatud õiged valikud", mis väitis, et utilitarism on väär, sest utilitarism ei tunnista moraalseid ebaõnnestumisi. Töös tõin utilitarismi kaitseks selle, et utilitarism väites, et midagi on moraalselt õige, on tegelikult sama, moraalse ebaõnnestumisega. Valik saab olla samaaegselt õige ja ebaõnnestunud.

Teine vastuargument utilitarismile oli "minimaalse vahe argument", mis väitis, et utilitarismi teooria ei ole kooskõlas tavainimese tunnetega, sest minimaalselt parem valik kaotab koheselt dilemma, mis teeb selle teooria problemaatiliseks. Kaitseisin argumenti väitega, et ka teooriad, mis kasutavad reegleid, teeksid sellistes situatsioonides samu valikuid. Samuti tõin kaitseks selle, et dilemmade nägemine paljudes situatsioonides ei ole hea ning utilitarismi võime seda parandada, näitab hoopis teooria tõhusust.

Viimaseks vastuargumendiks oli "ükskõiksuse probleem" argument, mis väitis, et sama kaaluga valikute puhul, on utilitarismi teooria kohaselt ükskõik, mis valiku tegutseja teeb ja see on problemaatiline. Kaitseks tõin näite, kuidas ka selline probleem laieneb teistele moraalteooriatele, mis omavad ühte põhilist printsiipi, nagu seda teeb utilitarism. Probleemi lahendamisel saab abiks võtta reegliutilitarismi. Viimaks tõin lahtiste küsimuste peatükis välja "ükskõiksuse probleemi" võimalikud lahendamisviisid, kui kasutada nii teo- kui ka

reegliutilitarismi. Samuti rääkisin, kuidas lahendaks vastandlike reeglite probleemi reegliutilitarismi teooria iseseisvalt.

Kasutatud kirjandus

- Anderson, J. (1932). Utilitarianism, *The Australasian Journal of Psychology and Philosophy*, 10, 3: 161-172.
- Audi, R. (2007). Can Utilitarianism Be Distributive? Maximization and Distribution as Criteria in Managerial Decisions. *Business Ethics Quarterly*, 17, 4: 593–611.
- Bentham, J. (1823). *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. United Kingdom: W. Pickering.
- Bentham, J. (2001). Utility and pleasure. Osad raamatust *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. (Original work published 1789) http://www.sophia-project.org/uploads/1/3/9/5/13955288/bentham_pleasure.pdf
- Driver, J. (2022, Winter). "The History of Utilitarianism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Retrived March 10, 2024 from <https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/utilitarianism-history/>
- Edwards, R. B. (1975). Do pleasures and pains differ qualitatively?. *J. Value Inquiry*, 9, 270–281.
- Eggleston, B. (2014). Act Utilitarianism. B. Eggleston and D. E. Miller (eds), *The Cambridge Companion to Utilitarianism*. Cambridge University Press, New York, pp 125-145.
- Emmons, D. C. (1973). Act vs. rule-utilitarianism. *Mind*, 82, 326: 226-233.
- Hooker, B. (2023, Spring). "Rule Consequentialism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrived April 10, 2024 from <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/consequentialism-rule/>
- Kant, I. (1993). *Grounding for the Metaphysics of Morals*. J.W. Ellington (trans.), Hackett, Cambridge, MA. (Original work published 1785)
- Martin, R. (2008). Two concepts of rule utilitarianism. *Journal of Moral Philosophy*, 5, 2: 227-255.
- McConnell, T. (2022, Spring). "Moral Dilemmas", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrived April 6, 2024 from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/moral-dilemmas/>

- Mill, J. S. (2016). Utilitarianism. S. M. Cahn (ed), In *Seven masterpieces of philosophy*, Routledge, London and New York, pp. 329-375.
- Ohlsson, R. (1993). Who can accept moral dilemmas?. *The Journal of philosophy*, 90, 8: 405-415.
- Rabinowicz, W. & Österberg, J. (1996). Value based on preferences: On two interpretations of preference utilitarianism. *Economics & Philosophy*, 12, 1: 1-27.
- Riley J. (1993). On Quantities and Qualities of Pleasure. *Utilitas*, 5, 2 : 291-300.
- Singer, M. G. (1977). Actual Consequence Utilitarianism. *Mind*, 86, 341: 67–77.
- Sinnott-Armstrong, W. (1988), *Moral Dilemmas*. Basil Blackwell, Oxford.
- Smart, J. J. C., & Williams, B. (1973). *Utilitarianism: For and against*. Cambridge University Press. London.
- Strasser, M. (1989). Actual versus probable utilitarianism. *The Southern journal of philosophy*, 27, 4: 585.
- Styron, W. (1992). Sophie's choice. [1979]. *New York: Vintage Books*. New York.
[https://www.amerlit.com/novels/ANALYSIS%20Styron,%20William%20Sophies%20Choice%20\(1979\)%20analysis%20by%203%20critics.pdf](https://www.amerlit.com/novels/ANALYSIS%20Styron,%20William%20Sophies%20Choice%20(1979)%20analysis%20by%203%20critics.pdf)
- Tessman, L. (2014). *Moral failure: On the impossible demands of morality*. Oxford University Press. New York.
- Tessman, L. (2017). *When doing the right thing is impossible*. Oxford University Press. New York.
- Williams, B. (2012). *Morality: An introduction to ethics*. Cambridge University Press, New York.

Abstract

The aim of the paper is to answer the question: is utilitarianism a satisfactory theory for identifying and resolving moral dilemmas? Moral dilemma has five requirements, which are, (1) the agent must choose between two actions, (2) the agent is able to do both actions, (3) the agent cannot do both actions, (4) no choice is superior and finally (5) the agent feels a lasting obligation after making the choice. Utilitarianism is based on the principle of utility or the greatest happiness. The work is based on act-utilitarianism, according to which those actions that maximize overall happiness are morally right. The first counterargument called "impossible right choices" argues that utilitarianism does not recognise moral failures. In defence I show that utilitarianism in claiming that something is morally right, is in fact the same thing as moral failure. The second counterargument called "minimal difference" claims that utilitarianism is inconsistent with ordinary people's sensibilities because the minimally better choice immediately eliminates the moral dilemma. I defend the argument by showing that theories that use rules would make the same choices in such situations. I also argue that utilitarianism not seeing moral dilemmas in many situations show the effectiveness of the theory not its inefficiency. The final counterargument called "indifference problem" argues that, given choices of equal weight, makes it indifferent which choice the agent makes. In defence, I gave an example of how this problem also extends to other moral theories that have a single basic principle.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristi Ojatamm annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Kas utilitarism on rahuldav teooria moraalsete dilemmade tuvastamiseks ja lahendamiseks?”

Mille juhendaja on Francesco Orsi,

1. reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristi Ojatamm

08/05/2024